

FERENCZ JÓZSEF (1835–1928): BRASSAI SÁMUEL (1800–1897), A HÍVŐ

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

Annak igazolására, hogy a tudomány nem ellensége a vallásnak, s az ismeretekben gazdag elme nem vezet istentagadásra, kiváló példa Brassai Sámuel.¹ A tudománynak nincs oly ága, amelyben Brassai járatos, a legtöbben mester ne lenne. Annyi ismerete van, hogy joggal nevezhetnők egy élő Conversations Lexiconnak. S ez a férfiú, a magyar tudományosságnak ez a méltó büszkesége, az igazságoknak és ismereteknek évek hosszú során át – ez évben ünnepli életének 90. évét – fáradhatatlan kutatása és megszerzése után is éppen megtartotta vallásos kedélyét, a vallás iránti őszinte tiszteletét.

Az ő vallásos hite ma sem gyengébb, nem ingatagabb, sőt éppen gondolkozó elméjének munkássága által táplálva, még erősebb és szilárdabb, mint amidőn boldogult édesatyjával, ki lelkész volt, gyermekimáit elrebegette, vagy mint serdülő ifjú annak templomi beszédeit hallgatta. Befolyhatott erre különben az is, hogy Brassai már gyermekkorában oly vallásformával ismerkedett meg, amely későbbi éveiben szerzett ismereteivel sem hozta ellentétbe.

Nem szeretnék félreértetni. Távol van tőlem egyik vallást a másik fölé emelni; mert lényegében egyik vallás, mint a másik, becses és szükséges az emberiségre nézve, mindenkinek ugyanazon egy célja lévén, ti. ápolni a lélekben az Isten iránti hitet, s az erkölcsi élet iránti szeretetet és készséget. Innen ha nem is nagyon költői, de felette találó az a közmondás: minden vallás jó vallás, csak a kárvallás rossz vallás. Jó lenne ezt mindnyájunknak figyelmére méltatni, mert ekkor a kultúrharcot sohasem ismernők meg. De amennyiben a Brassai vallásosságára vonatkozó előbbi állításom magyarázatot igényelhet, szükségesnek tartom ezt egy pár megjegyzéssel indokolni.

Az unitárius vallást, melynek Brassai nemcsak követője, de a szó legnemesebb értelmében híve, közönségesen az ész vallásának nevezik. Nem egészen helyesen. Mert az észvallás magában ellentmondás. A vallás hiten alapszik és hitet foglal magában; az ész ellenben törekszik, s ebben éri el célját. Az észvallás tulajdonképpen az ész kultusza lenne, melyet a francia forradalomban a National Couvent csakugyan inaugurált volt; de csakhamar belátta tévedését, s kénytelen volt szégyenkezve maga is dekretálni a „legfőbb lény” létét. A franciák eme dicsőségére az unitárius vallás sohasem vágyott, azt nem keresi. De annyi bizonyos, hogy az észnek joga van a valláshoz is. Hogyan lehetne enélkül a vallások fejlődését, tökéletesbülését kimagyarázni, vagy hogy teológiai nyelven szóljunk: az isteni kijelentéseket megérteni? Az észnek a jogát az unitáriusok elismerve, gyakorolják is, s így vallásukat lehet ésszerű vallásnak nevezni, s ezt készséggel el is fogadják. Önként következik ebből, hogy az unitárius vallás legtovább mehet, s mint a reformáció legifjabb hatása, a legtovább is ment a hitcikkék és vallásos eszmék tisztításában ez ideig. Ez tény, melyet csak az elfogultság vonhat kétségbe; következőleg tény az is, hogy az unitárius vallásnak a legkevesebb nehézségbe

¹ Forrás: Ferencz József: Brassai, a hívő. = Kolozsvár, 1890. május 24.

ütközik összeegyeztetni hitvilágát a tudomány igazságaival. Erre hivatkoztam Brassait illetően: ezt mutatja az ő vallásosságának annyi tudománnyal való foglalkozás mellett is épségben maradása.

De nehogy csak a levegőből láttassam beszélni, hadd mutassak rá Brassainak egy pár dolgozatára, melyekben az ő vallásos lelkülete határozottan nyilatkozik.

Ki nem olvasta annak idejében Brassainak „Nem csak az anyag halhatatlan” című füzetkáját, mely a magyar orvosok és természetvizsgálók nagy gyűlésén Marosvásárhelyen, 1864-ben tartott felolvasását foglalja magában? E felolvasásában Brassai a vizsgálódó kutató és ítélő elme egész fegyverzetével száll síkra a materialisták ellen, akiket a Darwin elmélete alapján „nemesített majmoknak” nevez. Saját fegyvereikkel, a természettudománnyal és vegytannal veri vissza őket. S miután kimutatja, hogy az anyag, melyet a materialisták – s csakis ezt – tartanak örökkévalónak, végelemzésében, a maga parányaiban éppoly láthatatlan és megtapinthatatlan, mint az erő; szembeállítja az anyaggal az erőt, számos természettani és vegytani példával világosítja meg ennek fölényét az anyag felett, s ez alapon az erő és ezt átvíve a lélekre, a lélek halhatatlanságát vallja és hirdeti. E füzetkét Baconnak ama jeles és a Brassai vallásos lelkületéről tanúskodó mondatával végzi be: „A természettudomány megnyalintása istentagadásra téveszt, teljesebb élvezete Istenhez vezet vissza.”

A újabb időkben Brassai legtöbbször a Dávid Ferenc Egyletben tartott felolvasásaiban foglalkozott vallási kérdésekkel. Ez egyletnek Brassai az elnöke is, ami szintén arról tanúskodik, hogy ő a vallásnak nagy jelentőséget tulajdonít. Ez egyletben tartott számos felolvasásai közül egyben, amelynek címe „Szózatok a jövő vallásáról”, érdekesen világítja meg, s veszi éles bírálat alá a Comte-féle pozitívizmust. Szokott elmésségével és humorával adja elő, hogy mi módon akar Comte vallást alapítani teológia, tehát Isten nélkül, az emberiség eszméjére. Mert hát végre is a kultusz tárgyát egy vallás sem nélkülözheti, s a pozitívizmusban e kultusz tárgya „a múlt, jelen és jövő emberiség, a pozitív állapot „Nagy lénye”. Ennek rendeltetése Comte szerint, hogy az egyetemi nagy rendes, ennek törvényei szerint folyton tökéleyesítse. Ez a tagadhatatlan gondviselés, sorsunk legfőbb rendezője, a természet folyamában indulataink, gondolataink, cselekvéseink közös középpontjává válik stb. „Nos hát a ker. vallás, egy pár merész vonáson kívül nem épen azokat tulajdonítja-e az isteni gondviselésnek?” – úgy mond Brassai említett felolvasásában; s kiszedve a pozitívizmus alól mind a tudomány, mind a vallás kritériumait, igen természetes dolognak találja, hogy az új szerkesztvény, a pozitívizmus sem az óvallás híveinek, sem a freidenkerekeknek nem tetszett, és így két szék közt a pad alatt maradt.

Még csak egy felolvasását említem meg Brassainak, melyet szintén a Dávid Ferenc Egyletben tartott. Címe: „A jövő vallása”. E felolvasásban Brassai azt mutatja meg, hogy egy új vallás alapítása iránti törekvés nonszensz. Nincs is erre szükség. A reformátorok sem alapítottak új vallást, csak a meglevőt tisztították, a kor ismereteihez, előhaladottságához képest. De e tisztításból sem lehet figyelmen kívül hagyni a kijelentés, a természetfelettség és a személyes istenség eszméjét. Mindezeket oly érdekesen és a meggyőződés oly szilárd hangján értelmezi és tárgyalja Brassai, hogy bármely teológusnak becsületére válnék. Cikkét aztán egy megjegyzéssel zárja be, amelyet – nem neki, mert vele ezért az érdemleges vitára senki a kesztyűt még nem vette fel, hanem – az unitáriusoknak már sokszor a szemükre lobbantották, hogy magukat a jövő vallás reprezentánsainak képzelik. Való igaz, hogy miután Brassai a szóban levő cikkben azt a kérdést veti fel, hogy vajon nem jobb volna-e bármi módon készítenő új vallás helyett a meglevők közt nézni szét, s azt dönteni el, melyiküknek van legtöbb kilátása, hogy legnagyobb tért foglaljon el jövőre az emberiségben. Erre azt a véleményét nyilvánítja, hogy szerinte „az a vallás tarthat leginkább számot a mívelt világ kedvezésére, a mely az általános kereszténységben gyökerezve ez idő szerint legtisztítottabb, de az előbb felsorolt (kijelentés, supra naturalismus, egy isten eszméje) és más rokon-

kellékeket nemcsak ki nem küszöbölte, hanem keblében melengeti és ápolja: az unitarizmus, vagy mondjuk nevén: az unitáriusok vallása”.

Hogy Brassai minő szolgálatokat tett és minő érdemeket szerzett magának egyházában ennek ügyei, főleg nevelés- és oktatásügyei körül? Ennek feltüntetése nem e sorok keretébe tartozik. Én itt még csak azt említem meg mint tárgyamhoz tartozót, hogy Brassai a vallás külformái iránt is a legnagyobb tisztelettel viseltetik. Régebben gyakran megjelent a templomi isteni tiszteleteken is, melyben most már korábban bekövetkezett nehéz hallása is akadályozza.

Mint ifjú pap, szerencsés voltam én is, hogy többször meghallgatott. Ilyenkor aztán nemegyszer magához kért, s ismételten felolvastatta beszédemet, megtéve rá a maga megjegyzéseit, úgy a kidolgozást mint főleg az irányt illetőleg, tekintettel az ő finom magyar nyelvérzékére. Lehet, hogy Brassai erre nem emlékszik. Hogyan tarthatná ő számban mindazokat, kik bölcsességéből bölcsességet nyertek, barátságából barátságot élveztek? De előttem örökre felejthetetlenek maradnak e tanulságos órák. S ha pályámon, mint egyházi szónok, néha tán némi sikereket is arathattam, ebben része volt Brassainak is, amiért én e helyen is iránta való hálám és tiszteletem koszorúját leteszem.

Adjon Isten Brassainak még szép napokat!

S miután kedélye 90 éves életkora mellett is még mindig friss és eleven, munkássága, tevékenysége szintén lankadatlan, csaknem bámulatra méltó: amit óhajtunk, teljes joggal remélhetjük is.